

LÄHTEET

- GRÖNHOLM, MAIJA 1988: *Ruotsalaiset lainasanat Turun murteessa*. Väitöskirja. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- HÄKKINEN, KAISA 1996: *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JUSSILA, RAIMO 1993: Tuhatvuotiset murteenkeruutalkoot. – *Virittäjä* 97 s. 445–454.
- KOVÁCS, MAGDOLNA 2001: *Code-switching and language shift in Australian Finnish in comparison with Australian Hungarian*. Väitöskirja. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1989: *Sámi-suoma sátnegirji*. Ochejohka: Jorgaleaddji Oy.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja* 1–7. *Lexica Societas Fenno-Ugricae XII, 1–XII*, 7. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1955–1978.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1992–2000.
- SÖDERHOLM, EIRA 1992: Lainastrategioita ja sanasemanttisia suhteita. Lapin vaikutus Suomen pohjoismurteiden topografisiin appellatiiveihin. – Mauno Koski (toim.), *Kontrastiivista kielentutkimusta II*. *Fennistica* 10 s. 99–134. Åbo: Åbo Akademi.

VIERASSANOJEN KOTOISTAMISEN HISTORIAA

Marko Pantermöller *Zur orthographischen Integration von Fremdwörtern im Finnischen*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 60. Wiesbaden: Harrassowitz 2003. 372 s. ISBN 3-447-04743-7.

Suomen kirjakielen historia tarjoaa tutkijoille yhä edelleen pohdittavaa. Monia tieteitä yhdistävä tutkimuskohde on ollut 1800-luvun suomen kirjakieli, mistä ovat osoituksena kyseiseen ajanjaksoon keskittyvät laaja-alaiset tutkimushankkeet sekä niiden piirissä syntyneet tuoreet artikkelikokoelmat niin Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa kuin Turun yliopistossakin (ks. Huumo, Laitinen ja Paloposki 2004; Kurki, Laine ja Lampinen 2003).

Samaa ajanjaksoa on vastikään tutkittu perinpohjaisesti myös Suomen ulko-

puolella Greifswaldin Ernst-Moritz-Arndt-yliopistossa Saksassa, jossa pohjoismaisten kielten laitoksen (Nordisches Institut) assistentti Marko Pantermöller puolusti suomen vierasperäisten sanojen oikeinkirjoituksen kehitystä käsittelevää väitöskirjaansa *Die Problemgeschichte der sprachpflegerischen lexikalischen Beurteilung, Klassifizierung und orthographischen Integration von Fremdwörtern im Finnischen*. Väitöstilaisuus osui sopivasti Elias Lönnrotin syntymän 200-vuotispäiväksi 9.4.2002. Tarkasteleman teos on Pantermöllerin väitös-

kirjan keväällä 2003 julkaistu versio, jota soisi Suomessa luettavan laajemmaltikin kuin mitä pikainen vilkaisu yliopistojemme kirjastokokoelmiin antaa ymmärtää.

Fennistiikan väitöskirjat ovat saksalaisella kielialueella olleet perinteisesti kielihistoriallisesti painottuneita. Niin nytkin, joskin liittäisin työn painotukseen etuliitteen *meta-*. Pantermöller tarkastelee toisaalta vierassanoista käytyä keskustelua ja vierassanoihin liittyvää käsiteistöä sekä perusteita, joita kielentutkijat ja muut asianosaiset ovat esittäneet vierassanoja hylkivien tai puoltavien päätösten perusteeksi. Toisaalta hän tutkii empiirisesti vierassanojen oikeinkirjoituksen todellista kehitystä analysoimalla laajaa vierassana-aineistoa, jonka hän on kerännyt kahden viime vuosisadan aikana julkaistuista suomen kielen yleis- ja erikoissanakirjoista. Analyysin pohjalta arvioidaan, kuinka vierassanoista esitetyt teoreettiset näkemykset ja vierassanojen mukauttamisessa tehdyt käytännön ratkaisut pitävät yhtä.

Johdantokappaleessa (s. 1) Pantermöller mainitsee työnsä yhdeksi virikkeeksi saksan kielen kiistellyn oikeinkirjoitusuudistuksen, joka ei onnistunut luomaan yksiselitteistä normia ongelmallisten sanojen kirjoitusasulle. Uudistukseen Saksassa kohdistuneista reaktioista mainittakoon, että suuret kustantajat Axel Springer ja Der Spiegel ilmoittivat elokuussa 2004 ryhtyvänsä jälleen käyttämään vanhoja oikein-kirjoitussääntöjä sekä verkossa että painettuina ilmestyvisä julkaisuissaan. Saksassa käydyssä keskustelussa keskeiselle sijalle nousivat kielenulkoiset tekijät. Nämä olisi hyödyllistä tunnistaa myös silloin, kun ryhdytään tarkastelemaan suomen vierassanojen oikeinkirjoituksen kehitystä. Tämän Pantermöller on ottanut huomioon työnsä rakenteessa. Rakenne saattaaakin vaikuttaa epätavalliselta sen vuoksi, ettei työssä lähdetä liikkeelle terminologisista kysymyksistä.

PURISMI VIERASSANAKESKUSTELUSSA

Luvussa II »Zur Ausprägung allgemeiner Grundpositionen in der Fremdwortfrage» (s. 9–85) seurataan aikajärjestyksessä, millaisista lähtökohdista käsin vierassanoista 1800- ja 1900-luvuilla keskusteltiin. Lähtökohtien moninaisuutta osoittaa se, että esitettyihin argumentteihin liitettiin kielitieteellisten näkökantojen lisäksi usein kielenulkoisia, esimerkiksi historiallisia, yhteiskuntapoliittisia tai jopa subjektiivis-esteettisiä aineksia. Pantermöller perustelee lähestymistapaansa toteamalla (s. 3), että vierassanoista käytyä keskustelua on Suomessa luonnehdittu ensisijaisesti puristiseksi eli puhdaskielisyyttä ja kielen omaperäisiä aineksia vaalivaksi. Historialliset katsaukset (esim. Hakulinen 1979: 426–476), joissa purismin välttämättömyyttä on perusteltu enemmän sanaston tietoisien kehittelyn tulosten kuin metakielellisten väittämien kautta, ovat Pantermöllerin mukaan saattaneet antaa keskustelusta yksipuolisen kuvan.

Yksi jo Elias Lönnrotin esille nostamista seikoista oli, että suomen kielen omalautuisuus on huomioitava, kun sitä muokataan kirjakieleksi. Vaikka Lönnrotin perusteluihin sekoittui selvästi subjektiivisia arvioita kielen harmonian ja kauneuden säilyttämisestä, hänen ajatuksensa siitä, että suomen äänne- ja muotorakenne soveltuu huonosti vieraiden aineiden vastaanottamiseen, säilyi pitkään vierassanoille kielteisissä kannanotoissa (s. 24–25). Ensimmäisiä empiirisesti perusteltuja epäilyjä suomen äänne- ja muotorakenteen omalautuisuudesta esitti vasta Hinderling (1969) aikakauslehti *Sananjalassa*. Keskustelun luonne muuttui 1800-luvun viimeisen neljänneksen aikana »oma sana vai vierassana»-asetelmasta vähitellen siihen, millaisten kriteerien mukaan vierassanojen sopivuus

kieleen tulisi päättää (s. 39). Pantermöller seuraa tarkasti keskustelua, jonka saamia painotuksia on aikaisemmin esitetty lähinnä Itkosen (1990) *Vierassanat*-kirjassa.

Luvun II tiivistelmässä Pantermöller toteaa (s. 83), että vierassanojen asemasta kielessä ja kulttuurissa näyttää keskustellun vilkkaasti aina yhteiskunnallisina muutosaikoina. Suomessa tällaisia aikoja ovat olleet valtiopäivien koolle kutsuminen 1863, valtiopäivälaitoksen muuttuminen eduskunnaksi 1906 ja samanaikainen kielikiista suomen ja ruotsin välillä, Suomen itsenäistyminen sekä kielikiistan uudelleen puhkeaminen kymmenkunta vuotta myöhemmin. Näinä aikoina myös kielellisen purismin vaatimukset ovat nousseet painotetusti esille. Yksimielisyyttä purismin luonteesta ja päämääristä ei fennistien keskuudessa kuitenkaan missään vaiheessa vallinnut Pantermöllerin mukaan (s. 84, ks. myös s. 325–327).

VIERASSANAN MÄÄRITTELYN VAIKEUS

Vierassanoihin liittyvän käsitteistön kehitystä tarkastellaan luvussa III »Das Ringen um eine Bestimmung des Fremdwortbegriffes» (s. 87–144). Otsikko tarkoittaa sananmukaisesti kädenvääntöä vierassanakäsitteen vakiinnuttamisesta. Käsitteen ongelmallisuudesta kielivät jo ne lukuisat nimitykset, joita vierassanojen kuvaamiseen on käytetty. Pantermöller huomauttaa (s. 87), että tarkat käsitteet ovat välttämättömiä silloin, kun perustellaan jonkin lekseemin ottamista vierassanakirjaan. Käsitteistön johdonmukaisuus on erityisen tärkeä myös perusteltaessa vierassanojen oikeinkirjoituskriteerejä. Luvun keskeisenä tutkimuskysymyksenä onkin, millaisin perustein vierasta alkuperää olevat sanat eri aikoina luokiteltiin ja millaisten piirteiden katsottiin erottavan vierassanat muusta sanastosta (s. 89).

Pantermöllerin mukaan (s. 104) selvää edistysaskelta vierassanan määrittelyssä merkitsi Fabian Collanin vuonna 1845 *Saima-lehdessä* esittämä näkemys, jonka mukaan puheen ja kirjoituksen vastaavuutta ei tule ulottaa oman kielen ulkopuolelle, toisin sanoen ulkomaisiin nimiin. Näiden kirjoitusasun suomalaistaminen, jota erityisesti E. A. Ingman sekä Lönnrot olivat kirjoituksissaan vaatineet, ei Collanin mukaan voi tehdä nimistä merkitykseltään suomalaisia. Vuoden 1847 kieliopissaan Collan puhuu ulkomaisista nimistä ja sanoista (*utländska namn och ord*), jotka kuulumatta kieleen sinänsä eivät kuitenkaan voi pysyä kielelle täysin vieraina, jos kansa ne kerran tuntee ja niitä käyttää. Collanilla ovat jo idullaan Tunkelon (1907) 60 vuotta myöhemmin esittämät vierassanojen luokituskriteerit, joissa vierassanan ulkoasun muuttumista tarkasteltiin sen mukaan, miten sanan merkitys oli suomen yleiskieleen juurtunut (Pantermöller s. 321). Paikkala (2004: 119) on myös korostanut Collanin panosta erityisesti nimien oikeinkirjoitusperiaatteiden muodostumiseen.

OIKEINKIRJOITUSNORMIN KEHITYS SANAKIRJOISSA

Luku IV »Die orthographische Integration entlehnten Wortgutes» (s. 145–323) kattaa yli puolet teoksesta. Se on edellisiä lukuja teoreettisempi jo sen vuoksi, että siinä täsmennetään vierassanoja kuvaavat käsitteet sekä kuvataan suomen kielen ja lainantajakielten välisiä vuorovaikutusilmiöitä. Luvussa keskitytään johdonmukaisesti vain oikeinkirjoitusta käsitteleviin ongelmiin. Pantermöller tarkastelee kielentutkijoiden käsityksiä ääntämyksen mukaisesta kirjoitustavasta sekä etymologisista ja morfologisista perusteista sanan ääntämistavan ja kirjoituksen vakiinnuttamisesta. Nämä käsitykset, jotka ajallisesti sijoittuvat etupääs-

sä 1800- ja 1900-luvun vaihteen molemmin puolin, on koottu selkeäksi taulukoksi luvun loppuun niiden esittäjien mukaan (s. 208–211). Taulukosta näkyy se, että ääntämyksen mukainen kirjoitustapa on ollut keskeinen periaate vierassanojen oikeinkirjoitusta perusteltaessa. Periaatetta on kuitenkin heikentänyt vaihtelu, jota vierassanojen ääntämistavassa on väistämättä esiintynyt (s. 212).

Vierassanoja koskevien metakielellisten väittämien todellisuuspohjan ja vaikutusten arvioimiseksi Pantermöller on koostanut käsin aineiston, johon on kerätty vierassanoja niin kahden vuosisadan aikana ilmestyneistä yksi- ja kaksikielisistä yleisanakirjoista kuin sivistyssanakirjoistakin. Sanakirja-aineiston avulla seurataan, kuinka suomen kielen foneemiparadigman marginaalisten foneemien /š(:)/¹, /b/, /g/ ja /f(:)/ sekä paradigman ydinjärjestelmään luettavan foneemin /d/ kirjoitusasut ovat kehittyneet. Aineiston analyysin tavoitteena on kuvata oikeinkirjoitusnormin kehitystä selälaisena kuin se kielenkäyttäjien ohjeistukseksi laadituissa sanakirjoissa todellisuudessa ilmenee. Sille, että työssä ei ole tutkittu laajoja tekstiaineistoja, löytyy selkeitä syitä. Ensinnäkin sanakirjojen käyttö takaa, että aineistoon sisältyy myös teksteissä harvaan esiintyviä leksemejä. Toiseksi sanakirjoilla on suurempi normatiivinen vaikutus kuin teksteillä. Lisäksi sanakirjoihin sisältyy usein myös tietoa eri muotovarianttien arvottamisesta. (S. 214.)

Analyysi paljastaa, että vastoin kielen tutkijoiden esittämiä väitteitä kirjoitustapa ei tutkittavien foneemien osalta useinkaan vastannut yleistä ääntämistapaa, vaan vaikutus on kulkenut myös toiseen suuntaan

— kirjoituksesta ääntämykseen (s. 320). Kielenhuoltajat ovat Tunkelon (1907) esittämän luokituksen perusteella usein suosineet marginaalisia foneemeja ja niitä edustavia grafeemeja, mikä on samalla ehkäisyt vierassanojen mukautumista kieleen. Vierassanojen tietoista mukauttamista heikensi vähitellen myös yleisen sivistystason nousu. Tunkelon luokituksesta, joka oli alkujaan tarkoitettu kuvaamaan vierassanojen mukautumisprosessia suomen kieleen, tuli 1900-luvulla näiden sanojen oikeinkirjoitusta säätelevä käsiterakennelma, jota vain harvoin käytettiin teoreettisena perustana tarkasteltaessa niiden todellista käyttöä (s. 321–322). Käsiterakennelman syntyhistoriaa ja sen asemaa oikeinkirjoituksen perustana Pantermöller arvioi vielä työnsä lyhyessä päätösluvussa (s. 325–330).

KIELEN JA KULTTUURIN RAJAT

Pantermöllerin teoksessa toistuu luku luvulta kronologinen käsittelytapa, mistä johtuu, että sitä lukiessa törmää kerta kerran jälkeen samoihin kirjakielemme historian keskeisiin henkilöihin ja heidän näkemysinsä vierassanoista. Toisaalta kukin luku muodostaa itsenäisen kokonaisuuden siten, että kielitieteellisen ja ortografisen analyysin osuus lisääntyy sitä mukaa, mitä pidemmälle edetään. Eri kielitieteilijöiden näkemysten hahmottamista helpottaa teoksen loppuun liitetty henkilöhakemisto. Suoria lainauksia on suhteellisen paljon, mutta ne palvelevat tekstin päämääriä ja antavat samalla lukijalle mahdollisuuden tehdä omia arvioita siitä, millaisia muotoja esimerkiksi purismi on kirjakielemme

¹ Pantermöller soveltaa työssään foneemien kvantiteettiopposition monofonemaattista tulkintaa, jossa lyhyet ja pitkät foneemit tulkitaan paradigmaattisesti eri foneemeiksi (s. 148, ks. myös Karlsson 1983: 71).

kehityksen aikana saanut. Tekstin yhtenäistämiseksi kaikki lainaukset, niin suomen-, ruotsin- kuin latinankielisetkin, on käännetty saksaksi. Liitteenä olevia alkuperäisiä lainauksia ja niiden käännöksiä vertaamalla voi todeta, kuinka hyvin äidinkieltään saksalainen kirjoittaja on ymmärtänyt hänelle vieraita, suhteellisen vanhoja tekstejä.

Pantermöller on kirjoittanut perusteellisen tutkimuksen aiheesta, joka ei ole menettänyt ajankohtaisuuttaan. Edelleen joudutaan miettimään, millainen rooli kielikontaktien tuottamille hedelmille tulisi antaa: mukautetaanko uusi ilmaus täysin suomen kielen äännejärjestelmään, tuleeko äännejärjestelmän ja ortografian joustaa sen mukana vai keksitäänkö ilmaukselle oma-kielinen vastine? Aihe on samalla hyvin monitahoinen — herättäväthän vierassanat kaikkina aikoina kielikysymysten lisäksi myös keskustelun omaperäisen kulttuurin perimmäisestä olemuksesta (Sajavaara 1989: 108). Kysymyksiin on tässä tutkimuksessa esitetty huolellisesti dokumentoituja vastauksia, jotka varmasti kirvoittavat uusia keskusteluja eri kulttuurien välillä ja kielisysteemien rajoilla tapahtuvista ilmiöistä. ■

KARI HILTULA

Sähköposti: kari.hiltula@uta.fi

LÄHTEET

HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 4., korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.

HINDERLING, ROBERT 1969: Torjuuko suomen kielen rakenne vierasperäisiä sanoja? – *Sananjalka* 11 s. 37–52.

HUUMO, KATJA – LAITINEN, LEA – PALOPOSKI, OUTI (toim.) 2004: *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 979. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

ITKONEN, TERHO 1990: *Vierassanat. Kielenkäyttäjän opas*. Helsinki: Kirjayhtymä.

KARLSSON, FRED 1983: *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. Helsinki: WSOY.

KURKI, TOMMI – LAINE, PÄIVI – LAMPINEN, ARJA (toim.) 2003: *Suomettaren helmoista. Tutkielmia 1800-luvun suomen kielestä*. Turku: Kirja-Auroora.

PAIKKALA, SIRKKA 2004: Kotoista vai kansainvälistä? Keskustelu ulkomaisista nimistä 1800-luvun lehdistössä. – Katja Huumo, Lea Laitinen ja Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 73–135. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 979. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SAJAVAARA, PAULA 1989: Vierassanat. – Jouko Vesikansa (toim.), *Nyky-suomen sanavarat* s. 64–109. Helsinki: WSOY.

TUNKELO, E. A. 1907: Vierasperäiset sanat. – *Virittäjä* 11 s. 53–89.